

PSİKOLOJİ: DİN PSİKOLOJİSİ*

William B. PARSONS
Çev.: Mustafa ULU**

Özet

Bu tarama, merkezi figürleri, teorik modelleri, konuları ve Din Psikolojisi alanını hareketlendiren temaları detaylandıracaktır. Alanın tarihi üç döneme ayrılabilir: 1. Avrupalı ve Kuzey Amerikalı yazarların katkılarının ele alındığı 1880'den II. Dünya Savaşına kadar olan dönem; 2. Ego psikolojisi, analitik psikoloji, hümanist, fenomenolojik ve varoluşçu psikoloji, deneysel ve davranışsal çalışmalar ve pastorel psikolojinin ele alındığı 1960'ların Savaş Sonrası Dönemi ve 3. Nesne ilişkileri teorisi, transpersonel psikoloji, deneysel ve davranışsal çalışmalar, uygulamalı teoloji, psikoloji-karşılaştırmalı diyalog, Din Psikolojisi ve kültür çalışmaları 1970'den 2005'e kadar olan dönem.

Anahtar Kelimeler: Psikoloji, Din Psikolojisi, Ekoller, Teorik Modeller, Konular ve Temalar.

Psychology: Psychology of Religion

Abstract

This survey will detail the central figures, theoretical models, issues, and themes that have animated the field of the psychology of religion. The history of the field can be divided into three periods: 1. 1880 to World War II that discussed the contributions of European and North American authors; 2. the postwar period through the 1960s that discussed ego psychology, analytic psychology, humanistic, phenomenological, and existential psychology, empirical and behavioral studies, and pastoral psychology; and 3. 1970 to 2005 that discussed object-relations theory, transpersonal psychology, empirical and behavioral studies, practical theology, the psychology-comparativist dialogue, and psychology of religion and culture studies.

Key Words: Psychology, Psychology of Religion, Schools, theoretical Models, Issues, and Themes.

* Parsons, William B.; "Psychology: Psychology of Religion", **The Gale Encyclopedia of Religion**, Ed.: Lindsay Jones, Thomson & Gale, New York, 2005, Cilt: 11, s. 7473-7481.

Makalenin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla tarafımızdan eklenen açıklamaların sonuna (ç.n.) şeklinde bir not düşülmüştür.
** Arş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, mustafafulu@erciyes.edu.tr.

En temel anlamda Din Psikolojisi'nin alanı, psikolojik anlamlandırmayı, kolektif örüntüleri, bireysel dini içerikleri, kavrayış yeteneğini ve uygulamayı yorumlamak için teorik çerçevelerin geniş bir yelpazesini kullanan çeşitli çalışmalardan oluşur. Şüphesiz Din Psikolojisi'ndeki içgözlem ve deneysel araştırmaların öncüleri, hem doğu hem de batı dini geleneklerinin mistik, varoluşsal, felsefi, teolojik ve şiirsel metinlerinde fark edilebilirler. Ancak, 19. yüzyılın sonlarına doğru, çok sayıda faktör (bilimin yükselişi, dini çoğulculuğun kültürel üstünlüğü, liberal teolojik atmosfer, gerçek kişisel tecrübeye vurgu, dini açıklamaların dogmatik biçimlerine duyulan hayal kırıklığının artışı gibi) dini olguya daha sistematik yaygın girişimlere ve sosyal-bilimsel yaklaşımlara sebep olmuştur. Bu tarama, merkezi figürlerin, teorik modellerin, konuların ve Din Psikolojisi alanını hareketlendiren temaların detaylandırılmasıyla devam edecektir. Alanın tarihi, üç döneme ayrılabilir: 1. 1880'den II. Dünya Savaşına kadar olan dönem, 2. 1960'ların savaş sonrası dönemi ve 3. 1970'ten 2005'e kadar olan dönem.

1880'den II. Dünya Savaşına kadar olan dönem

1980'den II. Dünya Savaşına kadar olan devir, çok sayıda araştırmacının alana yapmaya çalıştığı katkının önünün kesilmesiyle Din Psikolojisi'nin biçimlendirildiği dönemdi. En etkili katkı Avrupa ve Kuzey Amerika'dan gelse de eşit oranda gayret gösteren yazarları ve alanda uluslararası bir işbirliğinin olduğunu vurgulamak önemlidir. Bu durum, Clark Üniversitesinde (Worcester, Massachusetts) 1909 yılındayılında düzenlenen efsanevi konferansta başkaları ile birlikte Sigmund Freud (1856-1939), G. Stanley Hall (1844-1924), William James (1842-1910) ve Carl Jung'un (1875-1961) da yer aldığı ünlü fotoğraf tarafından güzel bir şekilde resmedilir. *Archiv für Religionspsychologie*, *Zeitschrift für Religionspsychologie* ve *The American Journal of Religious Psychology and Education* gibi bazı dergiler, bu bilimadamları tarafından çıkarılmıştır. Dua, ihtida, mistisizm, dini duygu, paranormal olaylar, diriliş hareketleri ve dini gelişimden, karşılaştırmalı din çalışması ve din, kültür ve toplum arasındaki psikososyal dinamiğe kadar geniş yelpazede konular incelenmiştir.

Avrupalı Katkılar

Avrupa'da yeni ufuklar açan katkılar birkaç ülkeden gelmiştir. Almanya'da deneysel psikolojinin kurucusu olarak bilinen ve psikolojik olguyu incelemek için ilk laboratuvarı kuran Wilhelm Wundt

(1832-1920) görmezden gelinemez. Wundt, beşeri tecrübe ve bilinç hakkında verinin sınıflandırılması ve analizin önemini vurgulayan bir psikolojik yaklaşımı sonraki kuşaklara miras olarak bırakmıştır. Wundt, dinin kültürel yapısını ve ifadesini geliştirerek vurgulayan tarihsel, etnografik ve kültürel psikolojik din yaklaşımının lehine olan bireysel dini inancın örneklerini toplamaktan kaçınmıştır. Bireysel dini tecrübenin analizi, Wundt'un varislerine kalmıştır. Onun öğrencisi ve Wurzburg Psikoloji Okulunun başkanı olan Oswald Külpe (1862-1915), Wundt'un dine de uygulanabilecek deneysel içgözlem içerisinde bir yaklaşım yaratma çabalarını düzenlemiştir. Külpe'nin öğrencisi ve Dorpat Dinî Psikoloji Okulu ile tanınan Karl Girgenson (1875-1925), anketler uyguladı ve dini tecrübenin, bilinç ile duygusal ve varoluşsal öğelerin karışımından oluşan karmaşık bir olgu olduğu sonucuna vararak laboratuvar ortamında dini uyarıcıların çeşitli türlerini ortaya koydu. David Wulff'un *Psychology of Religion: Classic and Contemporary* (1997) isimli kitabında belirttiği gibi Dorpat Okulunun üyeleri, laboratuvar ortamına güvenerek, hala tanımlayıcı detayları ve Din Psikolojisi'ne deneysel yaklaşımın (Kuzey Amerikalı araştırmacılarda ve alanda sonra gelen tarih dönemlerinde birçok teorisyende açık şekilde görünen) olduğu kadar fenomenolojik yaklaşımın (William James ve daha sonraki dönemde hümanistik ve varoluşsal teorisyenler tarafından bu alanda en kararlı biçimde taşınan) da en önemli öğelerini incelemektedirler.

Fransa'da dine, Jean Martin Charcot'un (1825-1893) ve onun öğrencisi Pierre Janet'in (1859-1947) yaratıcı teorik çalışmalarını merkeze alan belirgin bir psikopatolojik yaklaşım ortaya çıkmıştır. Onların bilinçaltı ve hipnoz gelişimi teorilerine dayanan psikopatolojik süreçlerin sıradışı dinî durumları içeren bir dizi vaka analizine eklenmesi ile sonuçlanan çalışmaları aracılığı ile bu ekol, bireysel dini inanç ve onun ifadesi konusunda hastalıklı zihinsel durumların (özellikle histeri gibi) karmaşıklığının örneklerle açıklanması isteklerini genişletmiştir. Bu ekolün en önemli ürünü, Viyana asıllı (ve sonraları Londra asıllı) olan ve psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'tur.

Freud, bu alanın en etkili üç din psikoloğundan biridir (diğer ikisi, William James ve Carl Gustav Jung'dur). Hipnoz yöntemini bırakarak, hastasının psikolojik dinamiklerindeki içgörüyü elde etmek için serbest çağrışım tekniğini kullanmaya başlayan Freud, radikal bir biçimde yeni bir zihin teorisi geliştirmekte olan Charcot ve Janet'in çok ötesine geçti. Bu teori aslında ruhu üç parçaya ayı-

ran bir çatışma modeliydi: bilinçaltı ya da id (bastırılan isteklerin kaynağı olan ve en önemli içgüdüsel süreçler tarafından yönetilen); ego (dışsal gerçekliğin gerekliliğini bilen ve nedenin aydınlığı tarafından yönetilen) ve süperego (özümsemmiş vicdan sesi). Buna ek olarak Freud, merkezi dinamiğinin çocukluk dönemindeki cinsel dürtülerin varlığı ve Oedipus kompleksi tarafından yönetildiği bir psikoseksüel gelişim sürecinin ve gelişimden ve id, ego ve süperego arasındaki ilişkilerden etkilenen bir içgüdüler teorisinin (biyolojik açıdan temellendirilen içgüdüsel Eros güçleri [yaşam ve cinsel içgüdü] ve Thanatos [öfke ve ölüm içgüdü]) olduğunu varsayar. Freud, *Totem ve Taboo* (1913) ve *Future of an Illusion* (1927) gibi eserlerinde teorisini kültürel öğelere, özellikle de dine uygular. Freud, kendisini bilimin üstünlüğüne ve dünyevileşmenin gerçekliğine inandırmıştı ve ruhların dünyevi bir tedavisi olarak psikanaliz için sosyal bir boşluk oluşturmaya çalışmıştı. Bunun sonucunda da Freud, dinin tarihsel bir kalıntı ve çeşitli donanımlarının Oedipus kompleksi ve bilinçaltının öğeleri ile ilgili yansıtma, bastırma ve savunmadan meydana geldiği kolektif evrensel saplantılı bir nevroz olduğunu ilan etti. Onun analizi, sonra gelen ego-psikolojisini ve nesne ilişkisi yaklaşımlarını derin bir şekilde etkiledi (bu konuda daha fazla bilgi aşağıda verilecek). Filozof Paul Ricoeur'un bir zamanlar şüphenin hermonotikleri şeklinde ifade ettiği gibi modernliğin mimarı olarak o hala, savunmacı dine derinlik psikolojisi yaklaşımının uygulanmasında önde gelen figürlerdendir.

256 | db

Kişiliğin bilinçaltı, bilinçdışı ya da bilinçsiz boyuttan oluştuğunu savunan diğerleri, dini olguya tamamen karşı değillerdir. Fransa'da Katolik düşünür Henri Delacroix (1873-1937) ve Joseph Maréchal (1878-1944) yarı bilinç ve bilinçaltı durumlar hakkındaki teorileri mistik durumların teolojik açıdan anlaşılmasını güçlendirmek için kullandılar. Oysaki bu dönemde Büyük Britanya'nın dışında faaliyet gösteren ve özellikle de William James gibi Kuzey Amerikalı araştırmacılar muazzam bir etkisi olan F. W. H. Myers (1843-1901) bu durumlar hakkındaki kavramların paranormal olguyu açıklamaya nasıl yardım edebileceği hakkında yazıyordu. Özellikle İsviçre, dine hoşgörü ile yaklaşan metodolojik bir yaklaşıma misafirperver bir yer olduğunu ispatlamıştır. Cenevre Üniversitesinde deneysel psikoloji alanında önemli bir yer sahibi olan Theodore Flournoy (1854- 1920), tarihsel örneklerin ve otobiyografik materyalin analizinden oluşan kitaplar ve birkaç deneme kaleme aldı. Flournoy, dini tecrübenin karmaşık olduğu uyarısında bulunarak,

ilahi varlığın ontolojik gerçekliğini vurgulayan ve patolojik olmayan bir yaklaşımı savundu ve olağanüstü dini durumların anlaşılmasını sağlayacak fizyolojik, gelişimsel ve karşılaştırmalı bakış açılarını destekledi. William James'in iyi bir arkadaşı olan Flournoy aynı zamanda Din Psikolojisi profesörü olan ve psikolojinin metodolojik çerçevesinin kesinlikle sınırlandırılması gerektiğini iddia eden böylece teolojik bakış açısı için diyalojik bir entelektüel boşluk yaratan Georges Berguer'i (1873-1945) etkilemiştir. Aynı zamanda Flournoy, enstitünün bir sonraki yöneticisi olan ve öncelikle bilişsel gelişim teorisi ile bilinen Jean Piaget'in (1896-1980) de din hakkında yazdığı Jean-Jacques Rousseau Enstitüsünün gelişiminde bir güçtü. Piaget, olgunlaşmamış, olumsuz duygulara neden olan ve inancın sosyal olarak belirlenen biçimleri ile özerklik ve eşitliği savunan daha hümanistik inancı birbirinden ayırmıştır. Ancak, İsviçre geleceği ile ilgili en önemli figür kuşkusuz Carl Jung'tur.

Janet ile birlikte çalışan Jung, Flournoy ve James'ten derinden etkilendi ve araları tamamen açılmadan önce Freud'un meşru mirasçısıydı. Jung, analitik psikolojinin kurucusu olarak da bilinir. Freud'un üçlü yapısal ruh teorisinin, çocukluk döneminin gelişimsel determinizmine güvenmesinin ve dini olumsuz olarak değerlendirmesinin aksine Jung'un dinin dönüştürülebilir potansiyeli hakkındaki değerlendirmesi, kolektif bilinçaltı ve bireyselleşme ile ilgili kavramlara dayanıyordu. Freud'un kişisel bilinçaltı kavramı yerine, Jung'un düşüncesinde bireysel psike üzerindeki sadece kendi kültürel ve dini ifadeleri ve etkileri tarafından bilinen formlar (belirli bir içerik olmadan) olarak tasarlanan evrensel arketiplere evsahipliği yapan kolektif bir bilinçaltı bulunur. Jung'un *bireyselleşme* olarak adlandırdığı psikolojik gelişim görevi, bir kabullenmedir; kişisel ve kolektif bilinçaltının içerikleri vasıtasıyla tedavi edici bir çalışmadır; bütünlük ve uyum hissinin giderek artması ve benliğin bütünlüğüdür. Jung birçok arketip belirlemesine rağmen özellikle persona, gölge, anima/animus, bilge adam, çocuk, büyükanne ve kendi'nin özellikle dinî kavrayış yeteneği konusunda kanıt olduğunu düşündü. Jung'un Din Psikolojisi, dinin (Jung'un dönemindeki diğer psikologlardan daha büyük bir başarı ile desteklediği doğu dinlerini de kapsayan) tedavi edici ve iyileştirici doğasının analizi için teorik bir çerçeve oluştururken aynı zamanda Din Psikolojisi ile dinî psikoloji arasındaki çizgiyi de bulanaklaştırma eğilimindedir. Bilinçaltının dini bir boyutu olduğu şeklinde genel bir varsayımda bulunarak Jung, kısmen kilisesizliğin ve modern çağda sıklıkla karşılaşılan öz-

gerçekleştirmenin mistik biçiminin gerçekleştirilmesinden sorumludur.

Kuzey Amerikalı Yazarlar

Din Psikolojisi'ne Kuzey Amerika'dan gelen yaratıcı katkılar, öncelikle iki büyük figür olan G. Stanley Hall ve William James'tan ve onların öğrencilerinden kaynaklanmaktadır. Bir grup olarak bu yazarlar, dine karşı olumlu bir tavır takındılar, başlangıçta onlardan bazıları, teolojik eğitimci, papaz ve yenilikçi bir sosyal dünya görüşünün değeri olarak tanımlandılar. Clark Din Psikolojisi Okulu'nun (Clark Üniversitesinde) kurucusu olan Hall, önceleri Wundt'tan etkilendi ve dini, deneysel olarak incelemek için bir laboratuvar kurdu. Özellikle ihtida, dini gelişim, mistisizm ve eğitim ile ilgilenen Hall ve en tanınmış iki öğrencisi E. D. Starbuck (1866-1917) ve James Leuba (1868-1946), Din Psikolojisi alanında anket, mülakat ve istatistiksel bir yaklaşımın gelişmesinde yararlı olmuşlardır. Hall, dinî figürlerin yüksek ahlakî formlara vücut verdiği *Jesus, the Christ, in the Light of Psychology* (1917) gibi kitaplarında dinin sosyal açıdan adapte edildiği görüşünü geliştirdi. Hall psikolojinin, insanlığa ahlaki düşüncelerini gerçekleştirmesinde yardım edebileceğini savundu. Starbuck da ihtida ve ergenlik arasındaki ilişki üzerinde önemli bir yere sahip *The Psychology of Religion* (1899) isimli dönüm noktası çalışmayı yayınlayarak Hall ile aynı görüşte olduğunu ortaya koydu. Ancak Leuba, *The Psychology of Religious Mysticism* (1925) gibi çalışmalarında ilahi varlığın ontolojik gerçekliğine şüphe ile yaklaşarak psikofizyolojinin metotlarına karşı belirgin bir yakınlığı açıkça göstermiştir. Ancak grubun en indirgemecisi olan Leuba bile, dinin potansiyelinin bireyleri ve toplumu ahlaki açıdan değiştirdiğini savundu. Leuba, James Bisset Pratt (1875-1944) ile birlikte çalıştığı gibi Jung'unkine benzer şekilde doğulu dini geleneklerin değerinin farkındalığının artırılmasında yararlı olan Budizm ve Hinduizm hakkındaki çalışmasında James ile birlikte çalıştı. Harvard Üniversitesinde James'in halefi olan W. E. Hocking (1873-1966), psikolojik açıdan pragmatik ve demokratik, sosyal açıdan ise aktivist bir mistisizm formunu savundu. James, *Cosmic Consciousness* (1901) adlı klasik kitabın yazarı ve sonraki dönemdeki hümanistik ve transpersonel psikologlar için önemli bir figür olan Kanadalı psikolog R. C. Bucke (1837-1902) ile uzun zaman mektuplaştı. Bucke'nin daha sonraları bir örneğini "evrensel bilinç"

olarak kavramsallaştırdığı en önemli katkısı bir epifani'nin¹ sonucu olarak devam etmiştir. O, evrensel bilincin bütün dinlerin kalbinde yattığını, insanlığın ölküsel bir sosyalizm ve mistik topluma karşı geliştiğini ve insanlığın evrensel bilince ulaşmak için kendi öz yeteneğini gerçekleştirirken bütün dışsal dini formların gözden kaybolacağını iddia ederek, perennializm'in² ilk savunucularından olmuştur.

Bu çağ boyunca Hall ve öğrencileri Din Psikolojisi'nin elebaşları olarak görülmesine rağmen, *The Varieties of Religious Experience* (1902) isimli klasik çalışmanın yazarı, alanda etkisi hala devam eden James'tir. James, Freud ve Jung gibi tedaviye yönelik bir sistem geliştirmese de, en bereketli ve Amerikan yazarlarının felsefi açıdan en düşüncelidir. Modern dünya görüşünün bir ürünü olarak James, tecrübenin dini dogmadan, teolojiden ya da kilise muhteviyatından öncelikli olduğunu ilan etti. Tanımlayıcılığı ve fenomenolojik yöntemi benimseyen James, mistisizm ve ihtida gibi dini olgunun anlaşılmasını sağlayan parametrelerin yanısıra hasta ruh, sağlıklı bir zihin ve bölünmüş benlik gibi tipolojileri ortaya koyarak kendi dönemindeki kişisel dini tecrübenin en farklı, en sağlam ve en ilgi çekici antolojisini derledi. Deneyciliğin (gerçeğin doğasını inceleyen bir kaynak olarak kişisel dini tecrübeye izin veren) radikal bir biçimini benimseyen James, tam bir pragmatistti ve o, çoğulcu bir evrenin (mutlak gerçeğin altında yatan, kişinin varlığının incelenmesi konusunda şüpheye düşüren) mümkün olduğunu savundu. Bireysel psişenin ötesindeki ilahi varlığın ya da "dahasının" vurgulanmasında, onun dini tecrübe hakkındaki yorumlayıcı değerlendirmesi, *varoluşsal* yargıları (şemaları sınıflandıran ve bilinçlerinin dinamiğinin bir incelemesini içeren) ve *ruhsal* yargıları (kendi 'meyvelerinin' ya da kişinin yaşamının pragmatik değerlerinin bir değerlendirmesini) sağlamaya amaçladı.

¹ Tanrı'nın görünmesi; İsa Mesih'in doğumunu kutlamak için bir yıldız takip ederek Beytullahim'e giden bilgelerin (üç kral) ziyaretini hatırlamak için 6 Ocak'ta kutlanılan dini bayram, Üç Kralın günü (ç.n.).

² Evrensel hakikat ilkelerinin tüm insanlar ve kültürlerde ortak olarak mevcut olduğuna dair felsefi düşünüş. 16. yüzyıl teologu Augustine Steuch tarafından *De perenni philosophia libri X* (1540) kitabında "theosophia perennis" şeklinde kullanılmış ve "düşüş"ten sonra unutulmuş ve tarihte parçalı olarak ortaya çıkan vahyedilmiş mutlak hakikate işaret etmekte kullanılmışsa da Latince "philosophia perennis" terimine popüler kullanımını 17. yüzyıl filozofu Leibniz kazandırmıştır. Yirminci yüzyılda ise terimin literatürdeki kullanımını 1945 yılında "The Perennial Philosophy" adındaki kitabıyla Aldous Huxley'e borçludur (ç.n.).

1930'da kolejlerde ve geniş kültür çevrelerinde Din Psikolojisi'ne olan ilgide genel bir gerileme oldu. Benjamin Beit-Hallahmi (1974) Ulusal Sosyalizm'in yükselişini, savaş tehdidini, Büyük Depresyonu³, davranışçılığın (gözlem ve subjektiflikten kaçınan) yükselişini, yeni teolojik Ortadoksluğu (psikolojinin dini gerçeği anlama yeteneğine meydan okuyan muhafazakâr teolojik hareket) ve psikolojinin yöntemlerinin yetenekli, nesnel ve tarafsız değerden daha az olduğu algısını da içeren bazı faktörleri bunun için kanıt olarak göstermiştir. Yine de, herhangi bir kişi teorik yöntemlerin (derinlik psikolojisi, hümanistik, fenomenolojik, varoluşsal, deneysel) ve üzerine gelişmeler ve ilerlemeler inşa edilebilecek olan diyaloga dayalı girişimlerin (hümanistik, teolojik ve sosyal bilimsel yöntemlerin) başlangıcını farkedebilir.

1960'ların Savaş Sonrası Dönemi

İkinci Dünya Savaşının neticesi, Din Psikolojisi'ne yeni kaynaklar kazandırdı. Göç, daha büyük bir diyalog içerisinde çeşitli dini gelenekleri temsil eden Avrupalı, Asyalı ve Kuzey Amerikalı entelektüelleri biraraya getirdi. Teori konusunda, psikanalizde, analitik psikolojide, deneysel çalışmalarda ve terapinin hümanistik-varoluşçu formlarında önemli gelişmeler oldu. Muhtemelen önemli bir şekilde toplumun bazı bölümleri üzerinde psikolojinin etkisi, bazı kültür teorisyenlerine not almaya başlatacak kadar muazzamdı. Sosyolog Philip Rieff (b. 1922), *The Triumph of the Therapeutic* (1966) isimli klasik çalışmasında, ilk olarak doğadaki bütün toplumların aslında "olumlu" olduğunu belirtti, o bu ifade ile bastırılmayı kolaylaştıran bir dini sembol sistemi tarafından yönlendirilmeyi, bireylerin bütün topluma bağlılığının garanti altına alınmasını ve toplumsal düzensizlikten ileri gelen bunalımı (anomi) engellemek için tedavi edici dini formların ortaya konulmasını ifade etti. Ancak, psikolojinin, özellikle de Freud ve Jung'un derinlik psikolojisinin etkisiyle birlikte, yeni bir denetleyici sembolizm, egemen dini sembolizmin yerini aldı. Sağaltıcı kültürün (ya da "tersi" toplulukların) yükselişinin anahtarı, bireyin toplumsal bütüne göre değerlendirilmesi ve önceden bastırılan bilinçsiz muhtevaların aracılığı ile çalışmak için kültürel boşluğun yaratılmasıdır. Yeni bilimin muazzam etkisi göz önüne alındığında sadece alanın entelektüel faydaları sebebiyle değil aynı zamanda içgözlemin kültürel modu baskın olsa da psikolojinin tercih edilmesi gerektiği konusundaki Din Psi-

³ 1930'larda Amerikada meydana gelen ekonomik gerileme (ç.n.).

kolojisi'nin destekçilerinin (doğru) algılamaları nedeniyle filozofların, teologların ve karşılaştırmacıların, onlarla diyalog kurmaya daha istekli oldukları görülmektedir. Bu dönem hem bir genişlemeye hem de savaş öncesi dönemin çabalarının yaratıcı bir yeniden doğuşuna tanıklık etti. 1950'lerin ve 1960'ların en önemli gelişmeleri, ego psikolojisi; analitik psikoloji; hümanistik, fenomenolojik ve varoluşçu psikoloji; deneysel ve davranışsal çalışmalar ve pastorel psikolojidir.

Ego Psikolojisi

Freud tarafından geliştirilen klasik psikanaliz, id ve süperegonun daha etkili güçleri tarafından kuşatılan egoyu güçsüz kıldı. Freud'un kızı Anna Freud (1895–1982), Heinz Hartmann (1894–1970), Ernst Kris, David Rapaport (1911–1960) ve Erik Erikson'un (1902–1994) başını çektiği psikanalistlerin sonraki kuşağı, egonun çok daha olumlu bir şekilde anlaşılmasını sağlayan bir formül geliştirdiler. Onlar, adaptasyon ve hareket kabiliyetini geliştirerek, yaşam döngüsünü de içeren çoklu gelişim aşamaları olan bir epigenetik ve gelişimsel süreçteki merkezi rolü vurgulayarak egonun bağımsız bir enerji ve daha sofistike savunmalar olduğunu varsaydılar. Bu teorik avantajlar, güven, dürüstlük, kimlik, kuşaksal bakım ve üreticilik gibi erdemler ile sonuçlanan çocukça saplantıların kararlılığını ve çatışmalarını göz önünde tutar. Bu grubun en tanınan ismi olan Erikson, Freud'un din hakkındaki olumsuz değerlendirmesini tersine çevirmek için bu avantajları kullanmada etkili oldu. Erikson, psikobiyografinin bir türünü kullanarak Martin Luther (*Young Man Luther*, 1958) ve Gandhi (*Gandhi's Truth*, 1969) gibi dini figürleri, ego psikolojisinin dinin dönüştürücü gücüne ve tedavi ediciliğine nasıl ışık tuttuğunu göstermek için analiz etti. 1900'lerde *Zen Buddhism and Psychoanalysis* (1960) isimli kitabında Eric Fromm (1900–1980), ve *The Self in Transformation* (1965) isimli eserinde Herbert Fingarette (b. 1921), benzer şekilde psikanalizin en iyi hedefleri ile orantılı tedavi edici bir girişim olarak ego psikolojinin öngörülerini Budizm çerçevesine uyguladılar.

Analitik Psikoloji

Jung psikolojisi, sadece kendi döneminde din hakkındaki en etkili kitapların (*Answer to Job* [1952] gibi) çoğunun yazarı olan Jung'un çabalarından dolayı değil aynı zamanda Erich Neumann (1905–1960) gibi sonraki yorumlayıcıların ve daha sonraki dönemde de James Hillman'ın çabalarından (b. 1926) dolayı 1950'ler ve

1960'lar boyunca gittikçe artan bir etkiye sahipti. Bu dönemde Jung psikolojisi, Meyers-Briggs Tipi Gösterge (MBTI) oluşturularak Jung'un kişilik tipleri tanımlamasına dayalı bir kişilik testi ile deneysel, korelasyonel ölçüme de ulaşılabilir hale geldi. Meyers-Briggs Tipi Gösterge (MBTI), hala dini yönelimin araştırılmasında kullanılan popüler bir araçtır. Aynı zamanda Jung psikolojisi, dinin karşılaştırmalı çalışmalarında da önemli bir etkiye sahiptir. Kendi kuşağının önde gelen karşılaştırmacılarından biri olan Mircea Eliade (1907-1986), Jung'un "kolektif bilinçaltı, kalıtsal dini boyuta evsahipliği yapar" şeklindeki düşüncesini kutsalı değerlendirmeye çalışan projesini çabuklaştırmak için kullandı (bakınız *Myths, Dreams, and Mysteries*, 1960). Ayrıca, *The Hero with a Thousand Faces* (1949) isimli eserinde Joseph Campbell (1904-1987), mitler üzerinde, onların evrensel önemini ve anlamını kanıtlamak için Jung'un arketipel düşüncesine bağlı önemli bir çalışma gerçekleştirdi.

Hümanist, Fenomenolojik ve Varoluşçu Psikoloji

262 | db

Din Psikolojisi'ndeki fenomenolojik, varoluşçu ve hümanistik öğeleri geliştirme konusunda önceki girişimlerin uzantısı, üçe ayrılabilen figürlerin bir çeşidinden güç kazandı. Gordon Allport'un (1897-1967) *The Individual and His Religion* (1950) isimli eserindeki merkezi katkısı, olgun ve içgüdümlü dini yönelim biçimleri ile dini yönelimin daha olgunlaşmamış ve dışgüdümlü olan biçimlerini birbirinden ayırmak oldu. Birinci durumda bireyler, dini kendi başına bir amaç olarak ele alır. Allport böyle bir yönelimin temel özelliklerini, farklı, dinamik, yönerge, ayrılmaz, sezgisel ve kapsamlı olarak sıraladı. Dini yönelimin dışgüdümlü biçimleri hakkında Allport, sıklıkla bencil ve istek dolu davranış biçimleri sergileyerek bireylerin dini bir araç olarak ele aldığını düşündü. Allport'un tipolojisi, birçok etkili deneysel ve korelasyonel ölçüğe, ayrıca dini davranışın içgüdümlü ve dışgüdümlü biçimlerini ölçen Dini Yönelim Ölçeğinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Fenomenolojik felsefeden, varoluşçuluktan ve Nazi toplama kamplarındaki kendi sahip olduğu tecrübelerden etkilenen Victor Frankl (b. 1905), logoterapi olarak bilinen sağaltıcı sistemin kurucusuydu (bkz. *Man's Search for Meaning*, 1962). Son derece dindar olan, çocuk gelişiminin bütüncül determinizminden sakınan, her bireyin eşsizliğini ve kişiye özel tanrı ile bireyin samimi ilişkisini vurgulayan Frankl, bireysel özgürlük, sorumluluk, bireyin üstünlüğü, vicdan ve anlam arayışı ile ilgili olan konulara ışık tuttu. Abraham Maslow (1908-1970), yaşamını, klasik psikanaliz ve davranışçılığın karşısında ve onlardan daha

üstün olan ve bilincin daha üst biçimlerini detaylandıran psikolojiyi açıklayarak geçirdi. Maslow öncelikle, yiyecek, güvenlik, ait olma ve özsaygı gibi temel fizyolojik ihtiyaçlar ile kendini gerçekleştirme gibi daha yüksek ihtiyaçları birbirinden ayırdı. İkinci olarak, eğlence, bütünlük ve birlik tecrübeleri için Maslow, en ünlü terimi olan ve din anlayışı açısından büyük önem taşıyan *doruk deneyimler* şeklinde genel bir isimlendirme oluşturdu. *Religions, Values, and Peak-Experiences* (1964) isimli eserinde Maslow, “legalistleri” (zirveye çıkamayan ve dinin bürokratik şekilde anlaşılmasının sorumluları olan) ve “mistikleri” (dinin özünü tecrübeye dayalı olarak yakalayarak zirvede bulunan) birbirinden ayırarak doruk deneyimlere dayalı bir perennializm’i benimsedi. Şimdilerde bütün dinleri birleştiren psikolojik çekirdek şeklinde anlaşılan mistik durumlara ve doruk deneyimlere, bilimsel ve teknik yollarla ulaşılabilir. Bu nedenle Maslow, bilimsel ve psikolojik girişim ile orantılı natüralist ve kilişsiz bir dini savundu.

Deneysel ve Davranışsal Çalışmalar

Davranışçılığın temel teorisyenlerinden olan B. F. Skinner, dini genellikle olumsuz kavramlar olarak gördü. Skinner, dinin, varlığı “koşullu öğrenmeye” (yani dini davranış desteklediğinden dolayı) ve dinî otoritelerin gücü ve kontrolü sürdürme ihtiyacına bağlı olarak devam eden sosyal davranışın belirlenmiş bir biçimi olduğunu düşündü. Davranışçılık başlangıçta küçük olsa da bu dönem boyunca psikolojik teorinin en güçlü yeni biçimi oldu ve kendine birçok rakip kazandı. Yukarıda bahsedildiği gibi, Allport ve Jung’un teorileri, Allport’un Dini Yönelim Ölçeğinin gelişmesiyle ve Jung’un Meyers-Briggs Tipi Göstergesi (MBTI) ile deneysel çalışmaları pekiştirdi. Buna ek olarak, Doğu dinlerine olan ilginin patlaması, laboratuvar bilimine yaratıcı bir güç kazandı. Meditasyon hakkındaki deneysel çalışmalar, Zen ve yoga gibi uygulamaların solunum, kalp atışı, cilt dayanıklılığı ve beyinsel aktiviteler üzerine olan fizyolojik etkilerini araştırdı. Benzer şekilde liserjik asit dietilamid (LSD), piyot ve meskalin gibi sanrı yaratan maddelere (ya da “Tanrıyı ihtva eden” anlamına gelen bir kelime olan *entheogen*⁴) kadar uzanan bilincin diğer durumları, onların inanç ve dindarlık üzerindeki etkilerini araştıran çok sayıda çalışma ile sonuçlandı. Bu çalışmaların 1960’ların değişken kültürel atmosferi süresince meydana geldiği kadar, onların çoğunun insanın olası hareketi ile ilgilenen psiko-

db | 263

⁴ Derin bir ruhsal tecrübeye sebep olan içecekler veya diğer maddeler (ç.n.)

loglar ve figürler tarafından yönlendirildiğine ve ilerletildiğine dikkat edilmesi gerekir. Bir grup olarak bu hareket, kavrama yeteneğinin, kendiliğindenliğin, aslında kilisesiz bir kültürün ve dindarlığın mistik-deneysel biçimlerinin değerlerini savunur.

Pastorel Psikoloji

Savaş öncesi dönemde pastorel psikoloji, İsviçreli papaz ve Freud'un sırdaşı olan Oskar Pfister (1873–1956) ve kendi şizofreni nöbetini bir klinik pastorel psikoloji biçimi oluşturmakta kullanan Anton Boisen (1876–1965) gibi figürler tarafından uygulanmıştır. Ancak bu durum pastoral psikoloji, güçlü bir toplumsal kurum haline geldiği savaş sonrası döneme gelmeden önceydi. *The Dialogue between Theology and Psychology* (1968) isimli kitabında Peter Homans tarafından ustalıkla detaylandırıldığı gibi, onun amacı, gelişimsel etkenler, varoluşsal konular (özgürlük, seçim ve sorumluluk gibi) ile teolojik konular (inanç, ruh, erdem ve kurtarıma gibi) arasındaki ilişkiyi araştırarak olgun ve psikolojik açıdan sofistike edilmiş inanç biçimini kesin ve açık bir şekilde belirlemektir. Onun savunucularının çoğu (Albert Outler, Seward Hiltner ve David Roberts gibi), varoluşçuluğun, hümanistliğin, psikanalitiğin savunucuları ile analitik psikolojinin savunucuları arasındaki diyalog ile meşgul oldular. Hıristiyanlığın doğa ve ruh arasındaki ayrımını belirtmek için psikolojik bakış açısı kullanan Rienhold Niebuhr (1892–1971) ve derinlik psikolojisine saygı duyarak, “şüpheli hermenötik” diye ikinci bir saflık olarak isimlendirilen daha olgun bir inanç biçimini savunan Paul Ricouer (b. 1913) gibi bazı önemli filozof ve teologlar da bu tartışmaya dahil oldular. Ancak bu teologların hiçbiri Paul Tillich (1886–1965) kadar önemli değildi. Onun “korelasyonel yönteminin” çokça açıkladığı gibi psikoloji, Amerikan kültürünün insan durumunun doğası hakkındaki temel varoluşçu soruları açık bir şekilde belirten bir türüydü. Sonrasında hiçbir teolojik sistem, psikoloji ile aktif diyalogdan vazgeçmedi. İki düzineden fazla denemede, daha sonra yayınladığı *The Meaning of Health* (1984) ve en önemli çalışması olan *The Courage to Be* (1952) eserlerinde Tillich, pastoral psikolojinin “heteronom” tanrıya nasıl galip geldiğini göstermek için çok sayıda sağaltıcı sistemlerin kayrayışlarını tamamlamaya çalıştığını; suçluluk, ölüm ve anlamsızlığın evrensel ve yapısal kaygılarını açığa çıkarmaya çalıştığını ve sadece modern insanın kötü durumunu gerçekten tedavi edebilen tanrıya arabaluculuk etmeye çalıştığını ifade etti. Birçok yönden Tillich, pastorel psikolojinin ana mimarıydı; teologlar ve psikologlar ara-

sındaki bütün konularda gerçek diyalogun mayalanmasından sorumlu olan dini entelektüellik hakkındaki denemeleri de buna kattı.

1970'ten 2005'e kadar olan dönem

Yukarıda anlatılanların örnek olabileceği gibi, 1950'lerdeki ve 1960'lardaki gelişmeler, psikolojinin konusu (bu durumda içerikler, uygulamalar ve dini geleneklerin kavrayış yeteneği) ile ilgili nesnel ve bağımsız değer- bağımsız metodolojik bir araç olarak psikolojinin anlayışını bulanıklaştıran bir süreç olarak başladı. Değer- bağımsız olmasına rağmen psikolojinin dinle karşı karşıya olan nesnel tutumu, istenen bir son, kültür çalışmalarında devam eden gelişmeler, nesnelliğe sahip olduğunu iddia eden herhangi bir bakış açısının postmodern çözümü, göreliliğin ve seçiciliğin daha ileri bir analizini gerektiren mutlak gerçek ve içerisinde her türlü psikolojik teorileri barındıran değerlerin kesin ölçeği olarak varlığını devam ettirir. İnternet, çeşitli hümanistik ve sosyal bilimsel bakış açıları (felsefe, teoloji ve karşılaştırmalı/kültürel çalışmalar gibi) ile psikoloji arasındaki diyalogdan oluşan yönelim çalışmaları ve "dinî psikolojiyi" de içeren Din Psikolojisi'nin alanının genişlemesinde etkili olmuştur. Bu kapsamı yansıtan yeni terimlerin (*din ve beşeri bilimler; din, kişi ve kültür; psikoloji "ve" din gibi*) takdim edilmesi, bazılarına göre alanı düzenleyen terminolojinin parçalarını kabul etme anlamına gelmiştir. Her ne kadar düzenleme ve kapsama hakkındaki tartışmaların hala heyecan verici olduğunu söylemek (bazıları dar görüşlü bir şekilde dini psikolojiyi ve diyalog girişimlerini çıkararak, din "in" psikolojisini oluşturmayı kısıtlamak istese de) doğru ise de, aynı zamanda sadece Din Psikolojisi'ndeki gelişmelerden değil alanın daha geniş ve daha kapsamlı şekilde anlaşılmasını sağlayan hareketin sinyalini veren gelişmelerden de bahsetmek için bu dönemin çevresini detaylandırmak da doğrudur. İkincisini kavramsallaştırmada kullanılan çerçeve ve tipoloji tartışmalı olsa da, alternatif kategorize etme şemalarını kullanmak, nesne ilişkileri teorisi- ni, transpersonel psikolojiyi, deneysel ve davranışsal çalışmaları, uygulamalı teolojiyi, psikoloji-karşılaştırmalı diyalogu ve Din Psikolojisi ile kültür çalışmalarını tamamen ihmal edemez.

Nesne İlişkileri Teorisi

Freud'un Oedipus kompleksini vurgulamansına rağmen, aynı zamanda o Oedipus kompleksi öncesi dönemi ve narsistik gelişim dönemini (aşağılayıcı olarak değil de tanımlayıcı olarak kullanılan)

dikkate almak için de bir ön çerçeve sundu. Melanie Klein, D. W. Winnicott, Ronald Fairbairn ve (“Benlik Psikolojisi’nin” kurucusu) Heinz Kohut’u da kapsayan sonraki bazı teorisyenler, narsizmin gelişim çizgileri hakkındaki bilgimizi artıran klinik ve teorik katkıları sağladılar. Freud’un içgüdü ve çatışma üzerine yaptığı vurgunun aksine bu teorisyenler, ayrılma ve birleşmenin ilişkisel konularını, idealleştirme ve belirleme/içselleştirme süreçlerini, birleşik benliğin gelişimini, özsaygıyı ve yaratıcılığı vurguladılar. Bu tür çalışmaların hızla çoğalmasına rağmen, Ana-Maria Rizzuto’nun *The Birth of the Living God* (1979) isimli çalışması, Winnicott’un bir “geçişken nesne” fikrini kullanmada ve “Tanrı Temsili” inancının klinik temelli bir anlayışını geliştirmede özellikle başarılıdır. Bu, çeşitli anlatımsal nesnelere (Oedipus kompleksi öncesi dönemdeki anne, Oedipus kompleksi dönemdeki baba, kardeşler, akrabalar ve diğer önemli kişiler) gelen bireyler tarafından oluşturulmuştur ve hayatın gereklerine uyum sağlanması için yaşam döngüsü değişiklikleri ve fonksiyonları ile gelişen yeteneğine sahiptir. Doğu dinleri ile ilgili olarak Sudhir Kakar, *The Inner World* (1981) ve *The Analyst and the Mystic* (1991) isimli kitaplarında Hindu dinî düşünce ve uygulama biçimlerinin Oedipus kompleksi öncesi döneme ait teorik analizlere nasıl yardımcı olduğunu aydınlığa kavuşturur. Genelde nesne-ilişkileri teorisi, Freud’un yok saydığı, görmezden geldiği dine karşı belirgin bir anlayışa müsaade eder. Bu gelenekteki bazı yaratıcı teorisyenler, kişiliğin dini bir boyutun metapsikolojik kavramsallaştırmasında Jung’a yakınlaşır (Kohut’un “kozmetik narsizm,” Wilfred Bion’un “O”, Jacques Lacan’ın “Gerçek” eserleri gibi). Bu konuda Peter Homans’ın *Jung in Context* (1979), isimli eseri bu konuda dikkat çekicidir. Bu eserinde o, Jung’un Kohut’un Benlik Psikolojisini önceden tahmin ettiğini söyler, narsizmin gelişimsel çizgisi ile ilgili teoriler, Jungcular ve Freudcular arasındaki tartışmalı mücadeleyi birbirine bağlayan uzun zamandır beklenen köprü olmuştur.

Transpersonel Psikoloji

Yaşamının sonlarında Abraham Maslow, tam olarak gelişmiş bir dini psikolojinin oluşumunu başlatıp bir adım daha ileri giderek hümanistik psikoloji ve doruk deneyim üzerine bir formülleştirme gerçekleştirdi. Maslow’un taraftarları Transpersonel Psikoloji olarak isimlendirilen ekolü, James, Jung ve R. M. Bucke’nin araştırmalarını da içeren Din Psikolojisi geleneğinin bir parçası olarak ifade ederler. Onun doğu dinleri tarafından etkilenen özü, doruk deneyimleri, mistik bilinçliliğin birleştirici biçimlerini, keyif, huşu

ve hayret hissini de içeren psikolojik ve dini bilinçliliğin bütün üst düzey biçimlerine bağlıdır. 1960'ların sonlarından başlamak üzere transpersonel psikoloji savunucuları transpersonel psikoterapi programlarını da içeren kendi çalışmaları için profesyonel, akademik bir çıkış yeri ve Transpersonel Psikoloji Dergisi isimli bir yayın oluşturdular. Bu dönemde Charles Tart, Ken Wilber, Stanislav Grof ve Michael Washburn gibi birçok bilimadamı mistik ve paranormal olgunun bilimsel olarak çalışılmasını savunmak amacıyla çeşitli psikolojik yaklaşımlar gerçekleştirdiler. Tart, geniş ölçüde paranormal olgu üzerine yazmıştır ve Grof, entheogenler ve onların Jungçu arketipleri de içeren dini bilinçliliğin yapısal elementlerini ortaya çıkarma yeteneği üzerine gerçekleştirdiği çalışmasıyla tanınır. Wilber, batılı psikoterapilerde ve dünyanın mistik geleneklerinde bulunan bilinç haritalarından tasarlayarak perennial felsefenin bir türünü açıkça ortaya koymuştur. O, daha düşük egoist biçimlerden Budizm ve Hindu Vedanta geleneğinin çeşitli biçimlerinin benlik özelliklerindeki çözülmeye kadar geniş bir aralıkta değişen "bilinç yelpazesini" savundu. Her aşama, batılı psikolojilerin çeşitli türleri tarafından hem metapsikolojik hem de tedavi edici olarak ele alınabilir. Washburn aynı zamanda çeşitli psikolojik açıdan tedavi edici ana hatlar tasarlayarak, ruhsal gelişimin spiral bir yola sahip olduğunu iddia etti ve onun çalışması, bu dönerek yukarı doğru çıkan yol boyunca ortaya çıkan tecrübenin karakteristik biçimlerini açıklamaya yoğunlaştı.

Deneysel ve Davranışsal Çalışmalar

Deneysel ve davranışsal kategorideki çalışmaların sıralanışı, 1970 yılından beri ortaya çıkmıştır. Allport'un içgüdümlü ve dışgüdümlü yönelimler arasındaki ayrımını kullanarak birçok teorisyen, deneysel analizlere katkı sağladılar. Bunlar: dini yönelimin içgüdümlü biçimlerine daha ayrıntılı bir bakış sağlayan *Araştırma Ölçeği*; dindarlığın kişisel dini tarzda adanmışlık ile his veya şuurla beraber giden gayri ihtiyari hareket arasındaki farkları ifade etmeye çalışan *Dini Bakışaçısı Ölçeği*; din ile özsaygı, anlam ve kontrol konularını bağlayan genel *atıf teorisi*; dini besleyen güçlü ilişkisel bağlantıları araştıran *bağlılık teorisi* ve yaşamın sosyal ve varoluşsal gereklilikleri ile baş çıkma aracı olarak dini analiz etmeye çalışan *baş çıkma teorisi*'dir. Sosyal rol teorisi, motivasyonun, davranışın ve öğrenmenin dini rol modelleri ile kimlik arasında nasıl ilerlediğini analiz etmede faydalı olduğunu kanıtlamıştır. Fizyoloji, etnoloji ve evrimsel biyolojiye dayanan sosyobiyojoloji, özellikle din, toplum

ve ilişki kurmanın özverili biçimleri arasındaki ilişkiye yoğunlaşarak bütün sosyal davranışların biyolojik temellerini araştırır. Doğu dinlerinin uygulamalarına devam eden ilgi, laboratuvar analizinin geniş bir karışımını ortaya çıkarmıştır. Beynin sağ bölümü (uzaysal yönelim, sanat ve bütüncül düşünce ile ilgili olan) veya sol bölümü (analitik düşünce, dil ve matematik için gerekli olan) çalıştığında sembollerin, mitlerin ve dini geleneklerin uygulamalarının hangi anlama geldiğini göstermek için beynin her iki bölümünü de konu alan çalışma bulgularını kullanan araştırmacılar özellikle önemlidir. Ayrıca, beyin görüntüleme tekniklerinin gelişmesiyle ve evrimsel psikoloji ve biyolojinin araştırmalarının kullanılmasıyla bilişsel sinirbilimdeki bilimadamlarının çoğu, dini tecrübe ve davranışın belirli biçimlerinden sorumlu olan beyin bölgelerini daha doğru bir şekilde saptamak için çabalamışlardır.

Uygulamalı Teoloji

Psikoloji, teoloji ve pastorel psikolojinin gelişimi arasındaki diyalog uygulamalı teoloji içerisinde devam etmektedir. Aslında pastorel eğitim ve danışmanlık hakkındaki programlar, 1970'lerden beri birçok ilahiyat fakültesi ve üniversitede geliştirilmektedir. Önceki dönemin dini entelektüellerinin ve teologlarının çabaları üzerine inşa edilerek, uygulamalı teoloji, diyalogdaki önceki girişimler üzerine belirli kuramsal karmaşıklığı açıkça göstererek Hıristiyanlık ve Judaizm savunucularını kapsamaya devam eder. *Stages of Faith* (1981) isimli eserinde Erikson'un ego psikolojisi, Piaget'in bilişsel gelişim sistemi ve Lawrence Kohlberg'in çalışmalarında bulunan ahlaki gelişim teorisi temelli inanç olgunlaşmasına aşamalı bir yaklaşımı öneren James Fowler önemli bir örnektir. Bu alandaki önemli çalışmalardan biri olan *Religious Thought and the Modern Psychologies* (1987) isimli eserinde Don Browning, çeşitli psikolojik teorilerin dini ve etnik anlayışlarını incelemek için Tillich'in korelasyon yönteminin gözden geçirilmiş bir versiyonunu kullanmıştır. Psikolojinin tamamen tarafsız bir bilim olmadığını aksine onun kültür ve bireyler üzerindeki etkileri konusunda din ve ahlak teorisi için olası etkilere sahip olduğunu tespit ettikten sonra Browning, bu tarz bir analizin sonuçlarına Protestan kültürel değerleri ve bireysellik ile erdem hakkındaki mevcut düşünce içerisinden ulaşır.

Psikoloji-Karşılaştırmalı Diyalog

Doğu dinlerinin süregelen popüleritesi ve istilası, batılı olmayan dinlerin yorumlarındaki bilimsel üstünlük ve hem psikolojik

hem de yerli dini psikofizyolojik tekniklere olan bilimsel aşinalık “psikoloji-karşılaştırmalı diyaloga” sebep olmuştur (bkz. Jonte-Pace ve Parsons, 2001). Gerçek bir diyalogdan bahsetmek mümkün olmasa da bu diyalogun tohum halindeki unsurları daha önceki çağlarda bulunabilir. Jung, James ve Pratt’ın iyi niyetli çalışmaları, 1900’lerin ilk dönemlerinde psikologların gözünde doğu dinlerinin değerini artırmak için çok çabaladı. Ancak doğu dinleri, oryantalizm tarafından işaretlenmiş ve çeviri hataları, indirgemecilik ve doğu geleneklerindeki bilginlerle irtibatsızlık yüzünden bozulmuştu. 1950’lerin ve 1960’ların diyalog ve hoşgörü oluşturma konusunda kararlı olan çalışmaları, saf perennializme yenik düşüyerek seviye farklılıklarına çok eğilimliydi. 1970’ten sonra benlik, dünya ve doğu dinlerinde bulunan diğer şeylerin karşılıklı olarak anlaşılmasında daha doğru yorumlar yapılmaya başlandı. Hümanistik, deneysel ve transpersonel yaklaşımlarla biraz örtüşme olsa da psikoloji-karşılaştırmalı diyalog, gerçek farklılıkların takdir edilmesine ve saygılı diyalog girişimlerine ulaşıldığında disiplinlerarası metodların (psikolojik, kültürel, felsefi, karşılaştırmalı gibi) bir sentezi tarafından belirginleştirilir. Örnekler, *Curators of the Buddha*’da (1995) Luis Gomez’in Hint Budizminin metinlerine Jungçu bir yaklaşım hakkında dikkatli bir değerlendirmesinde ve Ramakrishna’nın (1836–1886) davranışlarında ve görüşlerinde bastırılmış bir eşcinselliğin belirtilerini görerek klasik bir Freudçu yorum yapan Jeffrey Kripal’in *Kali’s Child* (1995) isimli eserinde bulunabilir. Fakat sonrasında, bu diyalogun disiplinlerarası yaklaşımına örnek olarak, daha geniş Tantrik dünya görüşünde psikanalitik bir konuşma yapılarak Ramakrishna’nın dini görüşleri meşrulaştırılır. Bu kategorideki diğer teorisyen olan Jack Engler, bir psikolog ve meditasyon öğretmeni olarak kendi uzmanlığını kendi gerçek kültürel bağlamlarından bakıldığında Batılı psikoterapi ile Budist *abhidharma*’nın herbirinin farklı ve meşru amaçlara sahip olduğunu iddia etmekte kullanır (bkz. *Transformations of Consciousness* [1986]). Engler’e göre psikoterapi, birbirine bağlı ve sağlıklı bir benlik hissinin gelişimine yardımcı olmayı amaçlar. Sağlıklı bir benliği önceden varsayan Budist meditasyon ise onu “kaybetmeyi” amaçlar. *Psychotherapy and Buddhism* (1996) isimli eserinde Jeffrey Rubin, “Orientocentrism” (Asya düşüncesinin ve uygulamasının önceliği) ile “Eurocentrism” arasında orta yol oluşturma girişimine dikkatli bir kültür düşüncesini de dahil eder. Söz konusu dönemde bu diyalog, özellikle J. J. Clarke’nin Jung ve karşılaştırmalı çalışmalarını (*Jung and Eastern Thought*, 1994) ve William B. Parsons’un karşılaştırmalı

mistisizmin psikanalitik yorumları hakkındaki değerlendirmesi (*The Enigma of the Oceanic Feeling*, 1999) gibi Doğu dinleri ile diyalog kurmaya çalışan Batılı psikolojik girişimleri eleştiren disiplinlerarası çalışmaların sayısındaki bir artış göze çarpmaktadır.

Din Psikolojisi ve Kültür Çalışmaları

Yukarıda bahsedilen çalışmaların çoğu kültür çalışmalarıyla birçok yönden meşgul olsalar da doğrudan Din Psikolojisi ve kültür çalışmaları kategorisi altında sınıflandırılacak çalışmaların çeşitli tipleri vardır. Bu çalışmalar arasında en önemlileri, psikoloji, din ve cinsiyet üzerine olanlardır. Diane Jonte-Pace'nin (Jonte-Pace ve Parsons, 2001) dikkatli bir şekilde gösterdiği gibi, Din Psikolojisi çalışmalarının feminist eleştirisi, bilimin üç türü altında birleştirilebilecek süregelen bir girişimdir:

1. Feminist eleştiri kuramının androcentric (erkeğe özgü) önyargılarını ortaya çıkarmaya çalışmışlardır,
2. Feminist analizler, cinsel dengesizliğe ve kültür tarafından inşa edilmiş önyargıya maruz kalmıştır,
3. Feminizm savunucuları, kadın tecrübelerini yeniden çerçvelendiren yeni yollar oluşturmayı önermişlerdir.

Diğer bir önemli alt kategori de psikoloji, din ve sosyal bilimlerdir. Dine daha kapsayıcı sosyal bilimsel yaklaşımın parçası olarak Din Psikolojisi'ni de kapsayacak şekilde artan bir eğilim vardır. Bu açıdan bakıldığında psikoloji, dini olgunun analizinde antropoloji ve sosyolojinin bulgularından vazgeçmeyen kültürel bir bilimdir. Ayrıca bu tarz bir işbirliği, psikolojik teorinin, psikolojik metapsikolojinin vücut kazandırdığı etnosentrik varsayımların ve değerlerin daha fazla farkında olabilmesini sağlayan şeyler aracılığı ile öz-yansıtıcı bir hareketi gerçekleştirmeye yardım eder. Sosyolog Michael Carroll'un psikanaliz ile sosyal teoriyi birleştiren *The Cult of the Virgin Mary* (1986) isimli çalışması, Antropolog Gananath Obeyesekere'nin kültürel açıdan hassas bir şekilde psikolojik, sosyolojik, antropolojik ve felsefi teorileri Hindu düşünce ve uygulamalarını yorumlamak için kullanan *Medusa's Hair* ve *The Work of Culture* isimli eserleri ve sosyal bilimci Peter Homans'ın Jung, Freud ve Max Weber gibi figürlerin din hakkındaki yaratıcı teorilerinin ortaya çıkışını anlamak için çabalayarak, sosyal değişim bağlamında bireysel biyografinin psikodinamiklerine odaklanarak sosyal bilimsel

disiplinlerin bütünleşmesine şekil veren *The Ability to Mourn* (1989) isimli çalışması önemlidir.

Din Psikolojisi ve kültür çalışmaları olarak kategorize edilebilecek çalışmaların diğer grubu ise “din ‘olarak’ psikoloji” konusu ile ilgilidir. *Din olarak psikoloji* kavramı, dinin analiz edilmesi için bir metod olarak psikolojinin objektif karakterinin görünüşte dinin altını kazdığı için Din Psikolojisi’ndeki birçok bilimadamının aforuzudur. Bununla birlikte, Philip Rieff’in *The Triumph of the Therapeutic* (1966) isimli eserinden beri kültür teorisyenleri artan bir şekilde sadece dini analiz etmekle kalmayıp aynı zamanda kültürel olarak onun “bir din gibi” davrandığını söyleyen psikolojideki yollar hakkında yazmışlardır. Jung ve transpersonel psikologların durumlarında kanıtladığı gibi, psikolojik teori sıklıkla bütünlüğün varoluşsal arayışını, esrarlı tecrübeleri ve bireyselliği düzenleyici ve açıklayıcı amaçlar için kullanır. Görünüşte dini analiz etmek için bir metod kullanan psikoloji, kendi değerler ölçeğine sahiptir ve o sadece din olgusunu yorumlamakla kalmaz aynı zamanda da bazen oldukça kasıtlı olarak, bireyin dindarlığının ayrıntılarını çıkarma konusunda modern ve geleneksel olmayan bir yol olarak kendisini sunmaktadır. Popüler kültüre saygı duymakla birlikte bu durum, kilisesizliğin bir türünü ve psikolojik ruhsallığı öne çıkararak jungçu teoriye ve onun türevlerine güvenen kitapların başarısı tarafından resmedilmektedir (M. Scott Peck’in *The Road Less Traveled* [1978] isimli eseri gibi).

Kaynakça

Aşağıdaki kaynakça iki bölüme ayrılmıştır: 1. Genel Bölüm: ders kitapları, dipnotlu kaynakçalar ve diğer alanın genel bir taramasını listeler; 2. Özel Bölüm: bireysel yazarların kaleme aldığı çalışmaları ve alandaki merkezi tartışmaları katalog halinde sunar.

Genel Bölüm

- Argyle, Michael. *Psychology and Religion: An Introduction*. New York, 2000.
- Beit-Hallahmi, Benjamin. “Psychology and Religion: 1880–1930: The Rise and Fall of a Psychological Movement.” *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 10 (1974): 84–90.
- _____, *Psychoanalytic Studies of Religion: A Critical Assessment and Annotated Bibliography*. Westport, Conn., 1996.
- Capps, Donald, Lewis Rambo, and Paul Ransohoff. *Psychology of Religion: A Guide to Information Sources*. Detroit, Mich., 1976.
- Crapps, Robert W. *An Introduction to the Psychology of Religion*. Macon, Ga., 1986.
- Dyer, Donald R. *Cross-Currents of Jungian Thought: An Annotated Bibliography*. Boston, 1991.

- Fuller, Andrew R. *Psychology and Religion: Eight Points of View*. Lanham, Md., 1994.
- Hood, Ralph W., Jr.; Bernard Spilka; Bruce Hunsberger; and Richard L. Gorsuch, eds., *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. New York, 1996.
- Jonte-Pace, Diane, and William B. Parsons, eds. *Religion and Psychology: Mapping the Terrain*. New York, 2001. A selection of essays summarizing recent dialogical trends, including the intersection of psychology, religion, and gender studies; the psychology-comparativist dialogue; the dialogue between theology and psychology; and psychology “as” religion.
- Murphy, Michael, and Steven Donovan. *The Physical and Psychological Effects of Meditation: A Review of Contemporary Research with a Comprehensive Bibliography, 1931–1996*. 2d ed. Sausalito, Calif., 1997.
- Spilka, Bernard, and Daniel M. McIntosh, eds. *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*. Boulder, Colo., 1997.
- Wulff, David. *The Psychology of Religion: Classic and Contemporary*. 2d ed. New York, 1997. The most complete and definitive survey of the field.

Özel Bölüm

- Allport, Gordon. *The Individual and His Religion*. New York, 1950.
- Barnard, G. William. *Exploring Unseen Worlds*. Albany, N.Y., 1997. A constructive analysis of the views of William James.
- _____, “Diving into the Depths: Reflections on Psychology as a Religion.” In *Religion and Psychology: Mapping the Terrain*, edited by Diane Jonte-Pace and William B. Parsons, pp. 297–318. New York, 2001.
- Browning, Don. *Religious Thought and the Modern Psychologies*. Philadelphia, 1987.
- Bucke, R.C. *Cosmic Consciousness*. Philadelphia, 1901.
- Campbell, Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton, N.J., 1949.
- Carroll, Michael. *The Cult of the Virgin Mary*. Princeton, N.J., 1986.
- Clarke, J. J. *Jung and Eastern Thought*. London, 1994.
- Eliade, Mircea. *Myths, Dreams, and Mysteries*. New York, 1960.
- Engler, Jack. *Transformations of Consciousness*. Boston, 1986.
- Erikson, Erik. *Young Man Luther*. New York, 1958.
- _____, *Gandhi’s Truth: On the Origins of Militant Nonviolence*. New York, 1969.
- Ferrer, Jorge. *Revisioning Transpersonal Theory*. Albany, N.Y., 2002.
- Fingarrette, Herbert. *The Self in Transformation*. New York, 1965.
- Fowler, James. *Stages of Faith*. New York, 1981.
- Frankl, Victor. *Man’s Search for Meaning*. New York, 1962.
- Freud, Sigmund. *Totem and Taboo*. New York, 1913.
- _____, *Future of an Illusion*. New York, 1927.
- Fromm, Erich. *Zen Buddhism and Psychoanalysis*. New York, 1960.
- Gomez, Luis. *Curators of the Buddha*. Chicago, 1995.
- Hall, G. Stanley. *Jesus, the Christ, in the Light of Psychology*. Garden City, N.Y., 1917.
- Heisig, James W. *Imago Dei: A Study of C. G. Jung’s Psychology of Religion*. Lewisburg, Pa., 1979.
- Homans, Peter. *The Dialogue between Theology and Psychology*. Chicago, 1968.
- _____, *Jung in Context*. Chicago, 1979.
- _____, *The Ability to Mourn*. Chicago, 1989.
- James, William. *The Varieties of Religious Experience*. New York, 1902.
- Jones, James. *Contemporary Psychoanalysis and Religion*. New Haven, Conn., 1991.
- Jonte-Pace, Diane. “Analysts, Critics, and Inclusivists: Feminist Voices in the Psychology of Religion.” In *Religion and Psychology: Mapping the Terrain*, edited by Diane Jonte-Pace and William B. Parsons, pp. 129–146. New York, 2001.
- Jonte-Pace, Diane. *Speaking the Unspeakable: Religion, Misogyny, and the Uncanny Mother in Freud’s Cultural Texts*. Berkeley, Calif., 2002.

- Jung, Carl. *Answer to Job*. London, 1952.
- Kakar, Sudhir. *The Inner World*. Delhi and New York, 1981.
- _____, *The Analyst and the Mystic*. Chicago, 1991.
- Kripal, Jeffrey J. *Kali's Child: The Mystical and the Erotic in the Life and Teachings of Ramakrishna*. Chicago, 1995.
- Kripal, Jeffrey J., and T. G. Vaidyanathan. *Vishnu on Freud's Desk: A Reader in Psychoanalysis and Hinduism*. Delhi, 1999.
- Leuba, James. *The Psychology of Religious Mysticism*. London and New York, 1925.
- Maslow, Abraham. *Religions, Values, and Peak-Experiences*. New York, 1964.
- McDargh, John. *Psychoanalytic Object-Relations Theory and the Study of Religion: On Faith and the Imaging of God*. Lanham, Md., 1983.
- Molino, Anthony, ed. *The Couch and the Tree: Dialogues in Psychoanalysis and Buddhism*. New York, 1998.
- Newberg, Andrew, Eugene D'Aquili, and Vince Rause. *Why God Won't Go Away: Brain Science and the Biology of Belief*. New York, 2001.
- Obeyskere, Gananath. *Medusa's Hair*. Chicago, 1981.
- _____, *The Work of Culture: Symbolic Transformation in Psychoanalysis and Anthropology*. Chicago, 1990.
- Ornstein, Robert. *The Psychology of Consciousness*. New York, 1986. A classic work utilizing bihemispheric studies to analyze religious phenomena.
- Parsons, William B. *The Enigma of the Oceanic Feeling: Revisioning the Psychoanalytic Theory of Mysticism*. New York, 1999.
- Peck, M. Scott. *The Road Less Traveled*. New York, 1978.
- Rieff, Philip. *The Triumph of the Therapeutic: Uses of Faith After Freud*. New York, 1966.
- _____, *Freud: The Mind of the Moralist*. Chicago, 1979. A substantial and still useful study of Freud's psychology of religion.
- Rizzuto, Ana-Maria. *The Birth of the Living God*. Chicago, 1979.
- Rubin, Jeffrey. *Psychotherapy and Buddhism*. New York, 1996.
- Starbuck, E. D. *The Psychology of Religion*. London, 1899.
- Stein, Murray. *Jung's Treatment of Christianity*. Wilmette, Ill., 1986.
- Tillich, Paul. *The Courage to Be*. New Haven, Conn., 1952.
- _____, *The Meaning of Health*. Chicago, 1984.
- Vitz, Paul C. *Psychology as Religion: The Cult of Self-Worship*. 2d ed. Grand Rapids, Mich., 1991.
- Zock, Heddy. *A Psychology of Ultimate Concern: Erik H. Erikson's Contribution to the Psychology of Religion*. Amsterdam, 1990.

